

MUHASEBE HİLELERİ İLE MÜCADELEDE KONTROL ÖZ DEĞERLENDİRMENİN ROLÜ VE İSO 500 İŞLETMELERİNDE BİR UYGULAMA*

Prof.Dr. Reşat KARCIOĞLU**

Arş. Gör. Dr. Seyhan ÖZTÜRK***

Makale Gönderim Tarihi : 27.01.2016 / Kabul Tarihi : 23.03.2016

ÖZ

Globalleşen ekonomik yaşamın gereklerine uygun olarak işletme kaynaklarının etkin kullanılması suretiyle işletme amaçlarının gerçekleştirilmesine katkıda bulunarak, işletmeye değer kazandırma ihtiyacı güncel iç kontrol uygulamalarının önünü açmıştır. Hem finansal tabloların doğruluk ve şeffaflığını hem de yönetim kararlarının etkin uygulanmasını sağlayan iç denetim faaliyetlerinin çeşitli mekanizmalarla etkinleştirilmesi, iç kontrol değerlendirilmesinin rolünü daha da arttırmaktadır. Etkin bir iç kontrol mekanizmasının oluşturulması ve değerlendirilmesi için de "Kontrol Öz değerlendirme (KÖD)" metodolojisi kullanılmaktadır. Bu bağlamda yapılan çalışmanın amacı, işletmelere kritik noktalarda önemli faydalar sağlayan KÖD tekniğinin Türkiye'nin önde gelen işletmelerinde uygulanma durumunu tespit ederek, tekniğin muhasebe hileleri ile mücadeledeki rolünü araştırmaktır. Bu amaçla İstanbul Sanayi Odası (İSO) 500 listesinde yer alan işletmelere anket uygulaması yapılmış ve sonuçta işletmelerin yarısından oldukça fazla çoğunluğun bu tekniği uyguladığı ve bundan fayda sağladığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hile, Muhasebe Hilesi, İç Kontrol, İç Kontrol Sistemi, Kontrol Öz değerlendirme.

THE ROLE OF CONTROL SELF ASSESSMENT WITH FIGHTING ACCOUNTING FRAUDS AND AN APPLICATION

ABSTRACT

In accordance to requirements of globalized economic life by the effective use of business resources, need of add value to the business with the contribute to realize business's purposes lead up the actual internal control practices. Activated by several mechanisms of internal control that provide both of accuracy and transparency of financial statements and effective implementation of management decisions, increases the role of internal control evolution more. For create and evaluate an effective internal control mechanism, methodology of "Control Self assessment" is used. The aim of this study is to identify the implementation status of this technique which provide important benefits to business at critical points, in Turkey's leading firms and research the role of this technique with fighting of accounting frauds. Fort this aim, the questionnaire was administired the businesses which located in ISO 500. Consequently more than half of businesses apply this technique and utilize its benefits.

Keywords: Fraud, Acconunting Fraud, Internal Control, Internal Control System, Control Self Assessment.

* Bu çalışma doktora tezinden uyarlanmıştır.

** Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, rkarcı@atauni.edu.tr

*** Kafkas Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, seyhan87ozturk@gmail.com

1. GİRİŞ

Teknolojik gelişmelerle birlikte değişen ve dönüşen piyasa şartlarından etkilenen işletmeleri bir yönetici olarak kontrol altında tutmak giderek zorlaşmaktadır. Bu durum hile olaylarının artmasına sebep olmaktadır. Bu noktada işletme içerisinde faaliyetlerin işlerliğini ve mali tabloların güvenilirliğini işletme amaçlarına ulaşma gayesi içerisinde gerçekleştirecek ve makul bu güvence sağlayacak olan yapı, iç kontrol sistemi olmaktadır. İç kontrol sistemlerinin sağlıklı bir şekilde işlemesi, iç kontrol sistemi değerlendirmelerinin sağlıklı bir şekilde yapılmasından geçmektedir. Bu konuda son yıllarda, öz değerlendirme kontrolü en güncel ve en yeni yöntem olarak öne çıkmaktadır. İşletmelere sağladığı sayısız fayda da bu yöntemin önemini artırmaktadır.

2. GENEL OLARAK HİLE VE MUHASEBE HİLESİ

Bir denetçinin işinin bir parçası müşteri işletmesinin finansal tablolarının hileden arındırılması olmasını sağlamaktır. Ancak, hile evrensel bilinirliği olan bir terim olduğundan insanlar çoğu zaman bu kelimenin gerçekten ne ifade ettiğini anlayamamaktadırlar (W.Vona & Kinner, 2006:1). Dürüst olmayan veya dürüst olmama eğilimi içinde olan insanların olduğu her yerde hile vücut bulmaktadır. (Samociuk & Iyer, 2010: 3). Bu şekilde bakıldığında hile oldukça geniş bir alanı kapsadığından, özellikle günümüzde ona dair tek ve kapsamlı bir tanım yapmak oldukça zor olmaktadır (Bozkurt, 2009: 60).

Bir kimseden kanunsuz bir şekilde herhangi bir şey alabilmenin; temelde iki yöntemi bulunmaktadır. Bunlardan biri kaba kuvvet gerektiren hırsızlık veya soygun, diğeri ise sahtekârlık ve aldatma içeren hile veya yolsuzluktur (Bozkurt, 2009: 4). Sertifikalı Hile Denetçileri Kurumu'nun (ACFE: Association of Certified Fraud Examiners)

yapmış olduğu tanıma göre hile; bir kişinin görevini, çalıştığı işletmenin kaynak ve varlıklarını kasıtlı olarak kötüye kullanarak veya suiistimal ederek kendine haksız fayda sağlamasıdır (ACFE, 2010: 25). Türkiye İç Denetim Enstitüsü (TİDE) ise hileyi suiistimal olarak adlandırmakta; suiistimali ise hile, gizleme ve güven sarsıcı olarak nitelendirilen yasadışı eylemler olarak açıklamaktadır. Ayrıca suiistimal, kişiler veya kurumlar tarafından para, mal ya da hizmet elde etmek; hizmetlere yönelik ödeme ya da kayıplardan kaçınmak; kişisel ya da kurumsal avantaj sağlamak adına yapılmaktadır (Özeroğlu, 2014: 182).

Buraya kadar yapılan açıklamalardan da anlaşıldığı üzere hile; sosyal bir ortamda gerçekleştirildiğinden, ülke ekonomisi, işletmeler ve bireyler için çeşitli ciddi sonuçlar doğuran bir eylem olarak görülmektedir (Silverstone & Sheetz, 2007:4). Öyle ki özellikle muhasebe hileleri finansal skandallar içerisinde en tehlikeli olanlar olarak nitelendirilmektedir (Ebert & Gagne, 2007: 11). Yakın geçmişte yaşanan finansal skandallar bunun en güzel göstergesi olmaktadır. Aşağıda bunun örnekleri olan şirketler ve uğradıkları kayıplar sıralanmaktadır (<http://www.accounting-degree.org/scandals>, Erişim tarihi: 13.06.2015):

- Enron Skandalı (2001), 74 Milyar \$,
- Worldcom Skandalı (2002), 11 milyar\$,
- Tyco Skandalı (2002), 150 milyar \$,
- Freddie Mac Skandalı (2003), 5 milyar \$,
- American Insurance Group (AIG) Skandalı (2005), 3.9 milyar \$,
- Lehman Brothers Skandalı (2008), 50 milyar \$.

Bu gibi önemli skandalların sebebi olan muhasebe hileleri; hesap işleyişi ve kayıt düzeninin muhasebe ilkelerine aykırı olarak tutulması şeklinde ta-

nımlanmaktadır. Bu hileler aynı zamanda suç olarak görüldüğünden bir de hukuksal boyutu bulunmaktadır. Ancak muhasebe hileleri kanunda tek tek sayılamamaktadır. Bunun nedeni de hile yaratmadaki yaratıcılığın, insan zekâsı ile paralel olması sebebiyle sınırının olmamasıdır (Gürsoy, 2009: 4).

Hilelerle mücadele konusunda; hilelerin önlenmesi aşaması her işletmenin üzerinde önemle durması gereken bir konudur. Bu aşama, henüz ortada bir hile yokken oluşturulacağı için hile ile mücadele sürecinde çok önemli bir rol oynamaktadır. Çünkü hile gerçekleşikten sonra ortaya çıkarılması zor, zahmetli ve oldukça da maliyetli olmaktadır. Bu sebeptendir ki işletmeler öncelikli olarak hilelerin oluşmasına zemin hazırlayan fırsatları kontrol altına almalıdırlar (Çelik, 2007: 62). Ayrıca durumu öngörerek hilelerin önlenmesi ya da azaltılmasına yardımcı olacak faktörlere odaklanmalıdırlar (Dumanoğlu, 2005: 357). Çünkü hilelerin önlenmesinde önemli olan hile yapanın bulunup yargılanması değil, hilenin ortaya çıkmasına neden olan faktörlerin bulunup ortadan kaldırılması ve mutlak çözüme kavuşturulmasıdır (Küçük, 2008: 18).

Sonuç olarak iç kontrol, işletmeler için küçük hata ve hilelerin büyüyen önemli zararlar verecek bir sorun haline almadan tespit edilmesine yardımcı olan makul bir güvence düzeyi oluşturmaktadır. Bu tür olaylara açık kapı bırakan fırsatları azaltarak da bir koruma düzeyi oluşturmayı hedeflemektedir (Morgan, 2012: 4). Ayrıca hile tespitinde hatırlanması gereken en önemli husus; hilelerin zayıf kontroller ile değil, daha çok kontrollerin olmayışı ile ilgili olduğu hususudur. Bu da, zayıf da olsa bir iç kontrol sistemi varlığının hiç olmamasından daha iyi olduğu anlamına gelmektedir (Singleton & Singleton, 2010: 146).

3. İÇ KONTROL VE İÇ KONTROL SİSTEMİ

Bir işletmenin amaçlarına sağlıklı bir şekilde ulaşmasını sağlayan politika ve prosedürler dizisine kontrol, bu kontrollerin oluşturduğu bütüne ise, iç kontrol sistemi denilmektedir. Dolayısıyla iç kontrol sistemi, yönetimin oluşturduğu politikalara uymak da dâhil işlerin düzenli ve etkin yürütülmesi, varlıkların korunması, kayıtların doğru ve eksiksiz tutulması, hata ve hilelerin önlenmesi ve tespit edilmesi, tüm bunların sonucunda finansal bilgilerin güvenilir şekilde derlenmesi amacıyla işletmelerde uygulanan organizasyon planına dair bütün yöntemleri kapsamaktadır (Usul, 2013: 94). Bu bağlamda kontrol teriminin, bir ya da daha fazla iç kontrol sistemi bileşenlerinin farklı yönlerini ifade etmekte kullanıldığı anlaşılmaktadır (Chan & P.H., 2010: 1).

Tüm bunlarla birlikte, iç kontrol sistemi bazen bir denetim faaliyeti olarak düşünülmektedir. Bu noktada iç kontrol sisteminin tam olarak neyi ifade ettiği bazen karıştırılmaktadır. Aşağıda iç kontrol sisteminin ne olmadığı konusuna örnekler verilmektedir (İbiş & Çatıkkaş, 2012: 98):

- İç kontrol, bir iç denetim faaliyeti değildir.
- İç kontrol, ön mali kontrol değildir.
- İç kontrol, yazılı prosedürler ile değil, güçlü bir iç kontrol ortamıyla başlar.
- İç kontrol sisteminin sahibi yönetimdir. İç denetçiler, yönetime bu alanda destek sağlar.
- İç kontrol, sadece mali bir konu değildir. İç kontrol idarenin tüm fonksiyonlarını kapsamakta ve tüm birimlerini ilgilendirmektedir.
- İç kontrol kesin güvence vermez. Hedeflerin ne derece başarılacağına ilişkin makul güvence verir.

Bir işletmeye güven duymanın temelinde sağlam bir iç kontrol sisteminin var olması yatmaktadır. Çünkü finansal raporlamanın güvenilirliği, işletme faaliyetlerinin verimlilik ve etkinliği, yasalara ve diğer düzenlemelere uygunluk iç kontrol sisteminin amaçları arasında yer almaktadır. Bu anlamda iç kontrol sistemi, sayılan amaçların başarılmasına yönelik yeterli ölçüde güveni sağlamak üzere oluşturulan, işletme yönetim kurulu, yönetici ve personeli tarafından etkilenen bir süreç olarak da tanımlanabilmektedir (Kurnaz & Çetinoğlu, 2010: 36).

İç denetçilerin rutin görevleri arasında iç kontrol sisteminin değerlendirilmesi de ver almaktadır. Bu değerlendirmeler sürekli denetimler ve bağımsız denetimler olarak iki yolla yapılmaktadır. Bağımsız değerlendirmeler ise iç denetim ve kontrol öz değerlendirme (KÖD) yöntemlerini kapsamaktadır. Bu bağlamda daha kısa zamanda daha etkili sonuçlar alabilmek adına iç denetçi değerlendirmelerinin yanında, KÖD türündeki incelemeler yoluyla da doğrudan ilgili bölüm çalışanları tarafından iç kontrol sistemi değerlendirilebilmektedir (Özbilgin, 2008: 102).

4. KONTROL ÖZ DEĞERLENDİRME (KÖD)

Öz Değerlendirme'nin doğuşu, 1985 yılında Toronto eyaletinde "Gulf Resources Canada" adlı orta ölçekli bir petrol ve gaz şirketi kuruluşuna dayanmaktadır (Wade & Wynne, 1999: 39). 1987 yılında bu şirketten Paul Makosz, Tim Leech ve Bruce McCuaig isimlerinde üç yaratıcı profesyonel iç denetimle bağlantılı kullanılacak yeni bir yaklaşım geliştirmişlerdir. Bu profesyoneller, denetim ve kontrol prosedürlerinin güçlü ya da zayıf olduğu yerleri tespit etme ve bu kontrolleri geliştirmeyi planlama amaçları ile bir grup çalışanla eş anlı görüşmeler yapmışlardır. KÖD olarak adlandırdıkları bu yaklaşım sayesinde, büyük çaplı bir işletmede çok sayıda departman denetimlerinin oldukça verimli yapılabildiğini

görmüşlerdir. Böylece, 1980'li yıllarda yaşanan finansal çökmelere bağlı olarak iç kontrol takviyesini artırma talepleri sebebiyle; KÖD, işletmelerin kontrol zayıflıklarına karşı kullandıkları geniş çapta çabuk kabul gören bir teknik haline gelmiştir.

İşletmenin iç kontrol sisteminin yeterliliğini değerlendirmede kullanılan yöntemlerden biri olan KÖD, birim yöneticilerinin ve onlarla birlikte orada çalışan tüm personelin tasarladıkları, işletme amaçlarına ulaşmak ve bu amaçlara ulaşırken karşılaşılabilecekleri riskleri yönetmek amacıyla kullandıkları bir değerlendirme süreci olarak tanımlanmaktadır. Bu çalışma ya iç denetçilerin ya da kalite yönetim liderlerinin gözetiminde yapılmaktadır (Özbilgin, 2008: 103). Öz Değerlendirme yöntemi, iç kontrol sisteminin etkinliği vasıtası ile uygulanabilen ve değerlendirilebilen bir süreç olarak tanımlanabilmektedir. Ayrıca, tamamen tasarlanmış ve belgelenmiş bir çerçeve içinde yürütülmekte ve sürekli gelişme için teşvik edici bir unsur olarak sürekli tekrarlanmaktadır (Kurnaz & Çetinoğlu, 2010: 113).

KÖD, sürekli denetimlerin verimliliğini sağlayan bağımsız değerlendirme faaliyeti olarak ortaya çıkmaktadır. Burada amaç, tüm organizasyon amaçlarının gerçekleştirildiği konusunda güven yaratmaktır (Keskin, 2006: 24-25). KÖD sürecinde iç denetçiler eğitmen gibi görev yapmakta, ancak sürece karışmamaktadırlar (Önce & İşgüden, 2012: 47).

KÖD, toplanan bilgiler sayesinde işletmenin risklerini anlamak ve onlarla başa çıkmak konusunda denetçilerin, yönetime yardımcı olması amacıyla da kullanılmaktadır. Ayrıca, denetim faaliyeti sadece bu risklere odaklanmakla birlikte, denetlenmesi gereken alanda risklerin izole edilmesini sağlamaktadır. Böylece henüz bu yaklaşımı kullanmayan işletme yönetimleri, ileride ani bir kararla KÖD sürecini başlatma kararı alabilmektedir. Açıkça söylenebilir ki KÖD; yönetim,

kurumsal yönetim ve iç kontrol gündemine çok iyi biçimde uyum sağlayan, oldukça güçlü bir yaklaşım olmaktadır. En saf hali ile KÖD, işletme hedefleri ve risklerini, kontrol prosedürleri ile birleştirmektedir. Bu sebeple bazen Kontrol Risk Öz Değerlendirmesi (CRSA) olarak da adlandırılmaktadır (Pickett, 2006: 157).

KÖD uygulaması, iç kontrol sisteminin değerlendirilmesinde anahtar rol oynayan bir tespit aracı olmaktadır. Yöntem önemli alanların saptanmasında etkili olmakla birlikte, büyük tutarlarda ölçme maliyetlerini engelleyici etkide de bulunmaktadır (Dietz & Snyder, 2011: 35).

Anlatılanlar bağlamında KÖD'ün temel karakteristik özelliklerini aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür (Bakshi, 2004: 3);

- Bir tekniktir.
- Hem çalışanları hem de süreç sahiplerim kapsamaktadır.
- Hedefi, işletmenin amaçlarını gerçekleştirmesini sağlamaktır.
- Denetim fonksiyonunun yükünü azaltmaktadır.
- İç kontrollerin ön doğrulamasını yapmaktadır.
- Kontrollerin tespiti, geliştirilmesi ve zayıf kontrollerin düzeltilmesini içermektedir.

KÖD sürecinde ekip lideri işletmenin hangi kısmında öz değerlendirme yapılacağını belirledikten sonra, hangi amaçlar ve fonksiyonların düşünüleceğine ve hissedarların bu değerlendirmelere ne ölçüde dâhil edileceğine karar vermektedir. Hissedarların sayısı ve katılım seviyesi, seçilecek KÖD yöntemini etkilemektedir. Bu bağlamda üç ana yöntem bulunmaktadır. İşletmeler genellikle öz değerlendirme ihtiyacını karşılamak için bu yöntemler içinden seçtikleri birden fazla yöntemi

birleştirmektedirler. Kullanılan ana yöntemler şunlardır (Moeller, 2004. 156):

- Basitleştirilmiş çalışma grupları ya da çalıştaylar,
- Anketler,
- Yönetici analizleri.

Kullanılacak öz değerlendirme yöntemi ve formatı örgütün genel kültürüne bağlı olarak farklılık gösterebilmektedir. Örgüt kültürü ortak bir KÖD yöntemini desteklemiyorsa, anket cevapları ve iç kontrol analizleri ile kontrol ortamı artırılabilir. Bununla birlikte, iç denetim ve işletme yönetiminin KÖD sürecini yürütmek istediğine dair açık bir karar olması yöntem seçimini kolaylaştırmaktadır (Moeller, 2004: 157).

5. KONTROL ÖZ DEĞERLENDİRME YAKLAŞIMININ KULLANIMI VE MUHASEBE HİLELERİ İLE MÜCADELEDEKİ ROLÜ HAKKINDA DURUM TESPİTİ YAPMAYA İLİŞKİN UYGULAMA

Bu bölümde uygulama kısmını oluşturan anket çalışması ve bulguların değerlendirmeleri yer almaktadır. KÖD tekniğinin kullanılma seviyesi ve muhasebe hileleri ile mücadeledeki rolünü tespit etmeye yönelik işletmeler bazında yapılan araştırmanın amacı, kapsamı, sınırları, yöntemi ve sonuçların değerlendirmeleri alt başlıklarda incelenmektedir.

5.1. Araştırmanın Amacı

Çalışmanın amacı, işletmelere kritik noktalarda önemli faydalar sağlayan KÖD yönteminin Türkiye'nin önde gelen işletmelerinde uygulanma durumunu tespit ederek, bu yöntemin muhasebe hileleri ile mücadeledeki rolünü araştırmaktır.

5.2. Araştırmanın Kapsamı ve Sınırları

Araştırma için hazırlanan anket formu 09.07.2015 tarihinde geçerli olan İstanbul Sanayi Odası

(İSO) 500 listesini oluşturan işletmelere uygulanmıştır. Bu işletmelerde de; büyüklük ve çalışma koşullarına göre farklılık göstermekle birlikte; Muhasebe, Denetim, Bütçe Kontrol ve Kalite Geliştirme gibi departmanlardan var olan herhangi bir departman yöneticisi ile anket yapılmıştır.

5.3. Araştırmanın Anakütlesi ve Örneklem Seçimi

Çalışına kapsamında yer alan araştırmanın anakütlesini 09.07.2015 tarihli İSO 500 listesinde yer alan ve birbirinden farklı sektörlerde faaliyet gösteren işletmeler oluşturmaktadır. Bu işletmelerin tamamına anket gönderilmiş ancak içlerinden 107 tanesi araştırmaya katılmayı kabul etmiş ve anketi cevaplamıştır. Bu rakam anakütlenin %21'ini oluşturmaktadır. Bu anket çalışması 10.07.2015- 10.08.2015 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir.

5.4. Veri Toplama Yöntemi ve Aracı

Çalışmada veriler anket yöntemi ile telefonla görüşme yapılarak toplanmıştır. Söz konusu anket formu, kontrol öz değerlendirme konusu ile alakalı yerli ve yabancı literatür ve bu konuda daha önce yapılmış çalışmaların incelenmesinden sonra hazırlanmıştır.

Araştırma kapsamında hazırlanan ankette ilk kısımda demografik özellikleri oluşturacak genel özellikli sorular yer alırken, ikinci kısımda öz değerlendirme puanı oluşturulmasına ilişkin işletmelerin kendi iç kontrol sistemlerini değerlendirmelerini sağlayacak iç kontrol sistemi elemanlarını kapsayan sorular yer almaktadır. Bu sorular doğrultusunda öz değerlendirme puanlaması yapılmıştır.

5.5. Analiz Yöntemi

Anket sonucu elde edilen verilerin analizi için; SPSS 20 istatistik paket programından yararlanılmıştır. Sonuçların analizinde “Tanımlayıcı istatistikler” menüsü altında “Sıklık dağılımı” ve “Karşılaştırmalı tablolar” analizleri ve ayrıca “Parametrik olmayan (Non- Parametrik) Testler” menüsünde yer alan “Kruskal Wallis tek yönlü varyans analizi” kullanılmıştır.

Verilerin bir kısmının nitel olması nedeniyle, değerlendirme yapılırken “Parametrik Olmayan (Non-Parametrik) Testlerin” kullanılmasının daha anlamlı olacağı düşünülmüştür. Bu bağlamda verilere normal dağılıma uygunluk testi yapılmıştır.

Tablo 1’de verilerin normallik testi sonuçları yer almaktadır. Kolmogorov-Smirnov ve Shapiro-

Tablo 1. Verilerin Normallik Testi Sonuçları

Veriler	Kolmogorov-Smirnov ^a			Shapiro-Wilk
	sd	P	Sd	P
Kontrol Ortamı	75	0.000	75	0.000
Bilgi ve iletişim	75	0.000	75	0.000
Risk Değerlendirme	75	0.000	75	0.000
Kontrol Faaliyetleri	75	0.000	75	0.000
İzleme	75	0.000	75	0.000

ro-Wilk testi sonuçlarına göre beş farklı grupta veriler normal dağılım göstermemektedir. Çünkü test sonuçlarında yer alan anlamlılık düzeyleri her grup içinde 0.05 değerinden küçüktür Diğer bir ifade ile $n=0.05$ anlamlılık düzeyinde $P=0.000 < 0.05$ olduğundan normal dağılmadığı görülmüştür. Veriler normal dağılıma uymadıkları için Kruskal Wallis tek yönlü varyans analizi kullanılması uygun görülmüştür.

5.6. Araştırma Bulguları ve Değerlendirmeleri

Araştırmada ankete katılan işletmelerin genel özellikleri ile ilgili bulguların ve konu kapsamındaki diğer bulguların değerlendirmeleri bu kısımda sunulmaktadır.

5.6.1. İşletmelerin Genel Özellikleri İle İlgili Bulgular

Ankete katılmayı kabul eden işletmelerin kuruluş yıllarına ilişkin dağılımları Tablo 2’de detaylandırılmaktadır.

Tablo 2’de görüldüğü gibi araştırmaya katılmayı kabul eden işletmelerden çoğunluğunu 23’er

Tablo 2. İşletmelerin Kuruluş Yıllarına Göre Dağılımları

Kuruluş Yılı	Frekans	Yüzde
...-1960	17	15.9
1961-1970	14	13.1
1971-1980	21	19.6
1981-1990	23	21.5
1991-2000	23	21.5
2001-2010	9	8.4
Toplam	107	100

tane olmak üzere; 1981-1990 ve 1991-2000 yılları arasında kurulan işletmeler oluşturmaktadır. Diğer bir ifade ile %21.5’ini 30 yıllık, %21.5’ini 20 yıllık geçmişe sahip işletmeler oluşturmaktadır. Sonrasında ise en fazla paya sahip olan %19.6 ile 40 yıllık geçmişe sahip işletmeler olarak görülmektedir. Günümüze en yakın kuruluş yılına sahip yalnızca 9 işletme bulunmaktadır. Bunlarda araştırma anakütlesinin %8.4’ünü oluşturmaktadır.

Ankete katılan işletmeler birbirinden oldukça farklı sektörlerde faaliyet göstermektedirler. Bu işletmelerin ankette sunulan 8 farklı sektör seçeneklerine göre gösterdikleri dağılım Tablo 3’te detaylı bir şekilde ifade edilmektedir.

Tablo 3. İşletmelerin Faaliyet Gösterdikleri Sektöre Göre Dağılımları

Sektör	Frekans	Yüzde
Gıda	26	24.1
Dayanıklı Tüketim Malları	22	20.6
Otomotiv	6	5.6
Demir Çelik	25	23.4
Holdings	15	14.0
Cam	3	2.8
Enerji	9	8.4
Taşımacılık	1	0.9
Toplam	107	100

Tablodan da görüldüğü üzere; işletmelerin % 24.3’ü gıda sektöründe faaliyet göstermektedir. Bunları; sırası ile % 23.4 ile Demir-Çelik, % 20.6 ile Dayanıklı Tüketim Malları sektörleri takip etmektedir.

Ankete katılmayı kabul eden işletmelerin çalışan sayılarına ilişkin bilgiler Tablo 4'te detaylandırılmaktadır.

Çalışan sayısı 101-500 kişi arasında olan işletmeler % 42.1 ile ilk sırada yer almaktadır. Bu işletmeler 1001 ve üzeri çalışan sayısına sahip olan işletmeler % 34.6'lık oranla takip etmektedirler. 100 ve 100'den daha az çalışan sayısına sahip işletmeler yalnızca 4 işletme olup % 3.7 ile en düşük orana sahip olmaktadır.

Tablo 4. İşletmelerin Çalışan Sayılarına Göre Dağılım

Çalışan Sayısı	Frekans	Yüzde
...-100	4	3.7
101-500	45	42.1
501-1000	21	19.6
1001-...	37	34.6
Toplam	107	100

Ankete katılmayı kabul eden işletmelerin tamamı iç denetim departmanının varlığı ile ilgili soruya “evet” cevabı vermişlerdir. Çalışmaya katılan işletmelerin tamamında iç denetim departmanı bulunmaktadır. İşletmelerde iç kontrolün başarısı ve etkinliği için iç denetim birimine gereksinim duyulmaktadır. İşletme yöneticilerinin, faaliyetlerin iç kontrol sistemine uygunluğunun ölçülmesine yeterli zaman ayıramaması, iç kontrol sistemini yöneticiler adına inceleyecek ve değerleyecek işletme içi bir yapının gelişmesine yol açmaktadır. Bu yapı, iç denetim birimi ya da iç denetim fonksiyonu olarak adlandırılan iç denetim departmanıdır (Alagöz, 2008: 105). Bu bağlamda alınan cevaplar, işletmelerin iç kontrol sistemlerinin gelişmişliği ve etkinliği açısından olumlu bir durumun göstergesi olmaktadır.

Ankete katılan işletmelerin iç denetim departmanlarının işletme içerisinde hangi birimlere bağlı olarak çalıştıklarını gösteren dağılım Tablo 5'te gösterildiği şekildedir.

Tablo 5. İç Denetim Departmanının İşletmede Hangi Birime Bağlı Olduğu

Birim	Frekans	Yüzde
Genel Müdür	39	36.4
Yönetim Kurulu	22	20.6
Denetim Komitesi	3	2.8
Fabrika Müdürü	5	4.7
Kalite Güvence Birimi	11	10.3
Diğer	27	25.2
Toplam	107	100

Ankete katılmayı kabul eden işletmeler iç denetim departmanının bağlı olarak çalıştığı birimleri birbirlerinden farklı tanımlamışlardır. En fazla % 36.4 ile 39 işletmede iç denetim departmanının genel müdüre bağlı olarak çalıştığı belirtilmiştir. 27 işletme diğer cevabını tercih etmiş ve 22 işletmede iç denetim departmanının % 20.6 ile yönetim kuruluna bağlı olarak çalıştığı beyan edilmiştir. Çalışmaya katılan işletmelerin tamamı denetim komitesi bulunması sorusuna “evet” cevabı vermiştir. Denetim komiteleri işletmelerde iç denetim departmanları ile yönetim kurulu arasında köprü görevi üstlenmektedir (Keskin, 2006: 127). Alınan cevaba göre, iç denetim departmanı bulunan işletmelerin tamamında denetim komitesi de bulunmaktadır. Bu durum, işletmelerde iç denetim departmanları ile yönetim kurulu arasındaki iletişimin sağlanmasına olumlu bir ortam yaratmaktadır.

Ankete katılan işletmelerin denetim komitelerinin hangi birimlere bağlı olarak çalıştığına dair verdikleri cevaplar Tablo 6’da görüldüğü üzere farklılık göstermektedir.

Tablo 6. Denetim Komitesinin İşletmede Hangi Birime Bağlı Olduğu

Birim	Frekans	Yüzde
Genel Müdür	28	26.2
Yönetim Kurulu	24	22.4
Fabrika Müdürü	6	5.6
Diğer	49	45.8
Toplam	107	100

Katılımcı işletmelerin % 45.8’i denetim komitelerinin genel müdür, yönetim kurulu ve fabrika müdürü dışında farklı birimlere bağlı olduğunu belirtmişlerdir. İkinci sırada % 26.2 ile genel müdür cevabını veren işletmeler, üçüncü sırada ise % 22.4 ile yönetim kurulu cevabı veren işletmeler yer almaktadır.

Tablo 7’de çalışmanın asıl konusunu oluşturan KÖD’ün bilinirliğine ve uygulanmasına yönelik olarak sorulan anahtar sorulardan birine verilen cevaplar görülmektedir. Tabloya göre; çalışmaya katılan işletmelerin % 74.8’i KÖD metodolojisini bildiklerini, % 25.2’si ise daha önce hiç duymadıklarını belirtmişlerdir.

Tablo 7. Kontrol Öz Değerlendirme Metodolojisini Duyan İşletme Dağılımları

Cevap	Frekans	Yüzde
Evet	80	74.8
Hayır	27	25.2
Toplam	107	100

Tablo 8’de KÖD uygulama durumlarına göre işletmelerin gösterdikleri dağılım yer almaktadır.

Tablo 8. Kontrol Öz Değerlendirme Uygulayan İşletme Dağılımları

Cevap	Frekans	Yüzde
Evet	75	70.1
Hayır	32	29.1
Toplam	107	100

Sonuçlara göre ankete katılmayı kabul eden işletmelerin %70.1’i KÖD’ü uyguladığını, %29.9’u ise uygulamadıklarını belirtmişlerdir.

Tablo 9. İşletmelerin Kontrol Öz Değerlendirme Metodolojisini Uygulamama Sebepleri

Cevap	Frekans	Yüzde
Uygulama yönteminin bilinmemesi	18	56.2
İşletme yönetiminin bu uygulamaya sıcak bakmaması	9	28.1
Metodun karışık olması	5	15.6
Toplam	32	100

Tablo 9’da KÖD’ü uygulamayan işletmelerin bu duruma dair nedenlerini sıraladıkları dağılım gösterilmektedir. İşletmelerin bu yaklaşımı kullanmama nedenleri birbirinden farklılık göstermektedir. KÖD’ü uygulamayan 32 işletmenin 18’i yani %56.2’si uygulama yönteminin bilinmediğini, %28.1’ini oluşturan 9 işletme yönetiminin bu uygulamaya sıcak bakmadığını ve geri kalan %15.6’lık kısmı oluşturan 5 işletme ise metodun karışık olduğunu ileri sürerek KÖD’ü kullanmadıklarını belirtmişlerdir.

Tablo 10’da iç kontrol sistemi değerlendirilmesinde KÖD’ü uygulayan işletmelerin bunu işletme içerisinde hangi birim gözetiminde yürüttüklerini gösteren dağılım yer almaktadır.

Tablo 10. İşletmelerin Kontrol Öz Değerlendirmeyi Hangi Birim Gözetiminde Yaptıkları

Birim	Frekans	Yüzde
İç Denetim Departmanı	20	26.7
İlgili Birim Üst Yöneticisi	5	6.7
Kalite Güvence ve Geliştirme Program Sorumlusu	33	44.0
Diğer	17	22.6
Toplam	75	100

KÖD’ün iç denetim departmanı rehberliğinde yapılması önerilen bir durumdur (Keskin, 2006: 147). Ancak, ankete katılan işletmelerin KÖD’ü hangi birim gözetiminde yaptıklarına dair soruya verdikleri cevaplar Kalite Güvence ve Geliştirme Program Sorumlusu seçeneğinde yoğunlaşmıştır. İşletmelerin 33’ü diğer ifade ile % 44’ü bu cevabı vermiştir. Bunu % 26.7 ile 20 işletmenin verdiği cevap olan İç Denetim Departmanı cevabı izlemektedir. Kalite Güvence ve Geliştirme Programı, en kısa ifade ile sunulan bir hizmet veya ürünün kalitesinin “olması gereken haliyle” karşılaştırılarak değerlendirilmesine imkân sağlayan bir sistem olarak tanımlanmaktadır. Bu bağlamda, kurum faaliyetlerine değer katması ve kurumun amaç ve hedeflerine ulaşmasına yardımcı olması için, öncelikle iç denetim faaliyetlerinin güvenilirliğinin sağlanması gerekmektedir. Denetim faaliyetlerinin güvenilirliğine duyulan ihtiyaç ise denetimin kalitesini artırma çabalarının temelini

oluşturmaktadır. İstenilen kalite düzeyine erişilmesi ve bu kalitenin artırılması isteği, iç denetimde kalite güvence ve geliştirme programının oluşturulması ile mümkün olmaktadır (Maliye Bakanlığı İç Denetim Koordinasyon Kurulu, Resmi Gazete, <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler.2011/10/2htm>. Erişim Tarihi:10.09.2015). Bu program işletmelere önemli faydalar sağlamaktadır. Kalite Güvence ve Geliştirme Programını yürüten işletmelerde bu program sorumlularının öz değerlendirmeyi de yürütmeleri beklenen ve olumlu bir sonuç olarak yorumlanabilmektedir.

Tablo 11’de çalışmaya katılmayı kabul eden ve KÖD kullanan işletmelerin bu uygulamayı yaparken tercih ettikleri yöntemleri gösteren dağılım yer almaktadır.

Tablo 11. İşletmelerin Kontrol Öz Değerlendirmeyi Uygularken Kullandıkları Yöntem

Yöntem	Frekans	Yüzde
Grup çalışması	45	60.0
Anket yöntemi	14	18.7
Yönetici analizleri	16	21.3
Toplam	75	100

KÖD uygulamalarında grup çalışması, anket yöntemi ve yönetici analizleri olarak sayılan üç yöntem kullanılmaktadır. Bunlardan en yaygın grup çalışması yöntemidir. Ankete katılan işletmelerden KÖD uygulayanların %60’ı grup çalışması yöntemini kullandıklarını belirterek, bu yöntemin en yaygın kullanılan yöntem olduğu tespitini pekiştirmişlerdir. İkinci sırada %21.3 ile yönetici analizleri ve son sırada %18.7 ile anket yönteminin tercih edildiği sonuçlarına ulaşılmıştır.

Çalışmanın una konusunu oluşturan bir diğer kilit soru KÖD'ün muhasebe hileleri ile mücadelede etkili olup olmadığı sorusudur. İşletmelerin bu soruya verdikleri cevapların dağılımı Tablo 12'de görülmektedir.

Tablo 12. İşletmelere Göre Kontrol Öz Değerlendirmenin Muhasebe Hileleri İle Mücadelede Etkili Olup Olmadığı

Cevap	Frekans	Yüzde
Evet	66	88.0
Hayır	9	12.0
Toplam	107	100

Bu soruya araştırmaya katılan ve KÖD kullanan 75 işletmenin 66'sı evet cevabı vererek % 88'lik çoğunluğu oluşturmuştur. Yalnızca 9 işletmenin yer aldığı % 12'lik kısım ise hayır cevabı vererek, bu tekniğin muhasebe hileleri ile mücadelede etkili olmadığını belirtmiştir.

5.6.2. İşletmelerin Kontrol Öz Değerlendirme Sonuçları İle İlgili Bulgular ve Değerlendirmeler

Anketin ikinci kısmında yer alan sorular işletmelerin iç kontrol sistemlerini öz değerlendirme tekniği ile kontrol etmelerini sağlamaktadır. Bu sorulara verilen cevaplar “evet” ve “hayır”dan oluşmaktadır. Buradan hareketle verilen her evet cevabı “1” puan, hayır cevabı ise “0” puan olarak değerlendirilerek işletmelerin öz değerlendirme puanları oluşturulmuştur. Esas kaynaktaki soru sayısı fazla olmakla birlikte, anketin tasarımı, zamanın kısıtlı olması ve katılımcının sağlıklı cevaplaması açısından soru sayısı 39'a indirgenmiştir. Bu bağlamda yapılan araştırma kapsamında işletmelerin elde ettikleri puanlar 0 ile 39 arasında değişiklik göstermektedir (Amasya Strateji Geliştirme Başkanlığı İnternet Sitesi, https://amasya.edu.tr/ıç_kontrol_izleme_fortnu.doc.x. Erişim Tarihi: 16.09.2015).

Tablo 13'te işletmelerin öz değerlendirmeleri sonucu elde ettikleri puan dağılımları: 0-39 puan arasındaki ve bunların yüzdesel dönüşümleri görülmektedir. Araştırmaya katılan ve KÖD tekniğini kullanarak kendi iç kontrol sistemlerini değerlendiren işletmelerin anket sorularına verdikleri “evet” cevaplarına göre aldıkları puanların dağılımı tablodaki gibi olmuştur.

Tablo 13. İşletmelerin Öz Değerlendirmeleri Sonucunda Elde Ettikleri Puanların Dağılımı

Puan	Yüzdesel Puan	Frekans	Yüzde
19,00	0,49	1	1.3
20,00	0,51	1	1.3
23,00	0,59	1	1.3
24,00	0,62	1	1.3
27,00	0,69	1	1.3
29,00	0,74	2	2.7
30,00	0,77	2	2.7
31,00	0,79	2	2.7
33,00	0,85	2	2.7
34,00	0,87	2	2.7
35,00	0,90	12	16.0
36,00	0,92	16	21.3
37,00	0,95	18	24.0
38,00	0,97	14	18.7
Toplam		75	100

Sonuçlara göre, 18 işletme 100 üzerinden 95 puan, 16 işletme 92 puan ve 14 işletme de en yüksek puan olan 97 puanı almıştır. Aldıkları puanlara göre işletmelerin iç kontrol sistemlerinin gelişmişlik düzeyini değerlendirme açıklamaları bir sonraki tabloya göre yapılmaktadır. Buna göre, araştırmaya katılan işletmeler kendi içlerinde; elde ettikleri puanlara göre sahip oldukları iç kontrol sistemi gelişmişlik düzeyi, farkındalık,

anlayış ve kontrol mekanizmalarının kullanımı gibi kriterler bakımından beş gruba ayrılmaktadır.

Buraya kadar anlatılanlar doğrultusunda araştırmaya dâhil olan işletmelerin hangi grup içinde yer aldıkları Tablo 14'te gösterildiği şekilde olmuştur (Amasya Strateji Geliştirme Başkanlığı İnternet Sitesi, https://amasya.edu.tr.media.ic_kontrol_izleme_formu. Erişim Tarihi: 16.09 .2015).

Tablo 14. İşletmelerin Öz Değerlendirmeleri Sonucunda Elde Ettikleri Puanların Açıklamaları

Puan	Açıklama	İşletme Sayısı
0-25	İç kontrol sistemi gelişiminin en düşük seviyede olduğunu göstermektedir. Biraz farkındalık olmakla birlikte iç kontrol mekanizmalarının henüz idarede uygulanmadığı anlaşılmaktadır. İç kontrol sisteminin kurulması için acil rehberlik ve yönlendirmede bulunulması gereklidir.	0
26-50	İç kontrol sistemi gelişiminin düşük seviyede olduğunu göstermektedir. İç kontrol sistemine ilişkin farkındalık ve anlayışın bulunduğu, iç kontrol mekanizmalarının uygulanması için çalışmalara başlandığı anlaşılmaktadır. Ancak çalışmaların artarak devam etmesi ve uygulamaya geçilmesi gereklidir.	1
51-75	İç kontrol sistemi gelişiminin orta seviyede olduğunu göstermektedir. İç kontrol mekanizmalarının uygulanmaya başladığı, ancak geliştirilmesi gerektiği anlaşılmaktadır.	6
76-90	İç kontrol sistemi gelişiminin yüksek seviyede olduğunu göstermektedir. İç kontrol mekanizmalarının uygulamasının yerleştiği anlaşılmaktadır. Uygulamaların biraz daha geliştirilmesi için neler yapılabileceğinin değerlendirilmesi uygun olacaktır.	20
91-100	İç kontrol sisteminin gelişiminin en yüksek seviyede olduğunun göstergesidir. İç kontrol mekanizmalarının en iyi şekilde uygulandığı anlaşılmaktadır.	48

Tablo 14’te gösterilen açıklamalar rehberliğinde işletmelerin yüzdesel puanlarındaki dağılıma göre yer aldıkları gruplar ifade edilmektedir. Tablodaki sonuçlara göre araştırmaya katılan ve KÖD tekniğini kullanan işletmelerin hiç biri 0-25 puan aralığında yer almamıştır. Diğer ifade ile iç kontrol sistemi gelişmişliğinin en düşük seviyede olduğu işletme bulunmamaktadır. 26-50 puan aralığında yer alan yalnızca 1 işletmenin, iç kontrol sistemi düşük seviyede olmakla birlikte farkındalık ve anlayışa sahip olduğu görülmektedir.

51-75 puan aralığında 6 işletme yer almıştır. Bu durum, bu işletmelerde iç kontrol sistemi gelişiminin orta seviyede olduğunu göstermektedir. 76-90 puan aralığında iç kontrol sistemi gelişiminin yüksek seviyede olduğu 20 işletme yer almaktadır. 91-100 puan aralığında yer alan 48 işletme ise iç kontrol sistemi gelişmişliğinin en yüksek seviyede olduğu görülmüştür.

Bu kısımda işletmelerin KÖD tekniğini uygulamaları ile farklı kriterler arasındaki ilişkileri gösteren hipotezler ve çapraz tablolar yer almaktadır.

Bu bağlamda Tablo 15'te işletmelerin kuruluş yılları ile KÖD kullanma durumlarına ait hipotezin tablosu yer almaktadır. Kuruluş yılı işletmelerin köklü ya da yeni bir işletme olup olmadığı konusunda fikir veren bir kriter olarak görüldüğünde, çalışmaya katılan ve KÖD tekniği uygulayan işletmelerin en fazla 181-1990 yıllarında kurulan ortalama 25-34 yıllık geçmişe sahip işletmeler olduğu görülmektedir. Diğer bir ifade ile ortalama

30 yıllık geçmişi olan 9 işletme bulunmaktadır. Bunları 1991-2000 yılları arası kuruluşa sahip olan 15-24 yıllık geçmişi ile 17 işletme, 1960 ve daha öncesinde kurulmuş olan 14 işletme takip etmektedir.

H₁ = Kontrol öz değerlendirme kullanan işletmeler ile bu işletmelerin kuruluş yılları arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Tablo 15. Kontrol Öz Değerlendirme Tekniği Uygulamasının İşletmelerin Kuruluş Yılı İle İlişkisi

			İşletmenin Kuruluş Yılı						Toplam
			...-1960	1961-1970	1971-1980	1981-1990	1991-2000	2001-2010	
KÖD Uygulama Durumu	Evet	Sayı	14	9	12	19	17	4	75
		%	18,7	12,0	16,0	25,3	22,7	5,3	100
	Hayır	Sayı	3	5	9	4	6	5	32
		%	9,4	15,6	28,1	12,5	18,8	15,6	100
Toplam		Sayı	17	14	21	23	23	9	107
		%	15,9	13,1	19,6	21,5	21,5	8,4	100

Ki-kare analizine göre; H_1 hipotezi red edilmektedir ($\chi^2 = 7,827$; $sd = 5$; $P = 0,166$). Sonuçlara göre işletmelerin KÖD kullanma durumu ile bu işletmelerin kuruluş yılları arasında $\alpha = 0,05$ anlamlılık düzeyinde, $0,166 > 0,05$ olduğundan istatistikî açıdan anlamlı bir ilişki yoktur. Bunun sebebi, söz konusu işletmelerin seçenek olarak sunulan kuruluş yıllarına göre neredeyse eşit şekilde dağılım göstermeleri ve eski ya da yeni olarak nitelendirilebilecek her işletmenin bu tekniği kullanıyor olmasıdır. KÖD çok eski bir geçmişe sahip olmamakla birlikte, tekniğin işletmelere faydalarının farkına varan köklü ya da genç çoğu işletme kontrol mekanizmalarında bu uygulamayı kullanmaktadır.

Çalışmaya katılan işletmelerin KÖD kullanma durumları ile bu işletmelerin faaliyet gösterdikleri sektörler arasındaki ilişkinin değerlendirilmesine ilişkin Tablo 16'ya göre, ankete katılmayı kabul eden işletmelerden KÖD tekniği kullananların en fazla gıda; ikinci olarak da demir-çelik ve

sonrada dayanıklı tüketim malları sektörlerinde yoğunlaştıkları görülmektedir. 107 işletme örnekleminde gıda sektöründe 21, demir çelik sektöründe 18 ve dayanıklı tüketim malları sektöründe ise 16 işletme faaliyet göstermektedir. Bunların yüzde oranları sırası ile % 28, % 24 ve % 21,3 olarak görülmektedir.

Ki-kare analizine göre; H_2 hipotezi red edilmektedir ($\chi^2 = 6,832$; $sd = 7$; $P = 0,447$). Sonuçlara göre, işletmelerin KÖD kullanma durumu ile bu işletmelerin sektörleri arasında $\alpha = 0,05$ anlamlılık düzeyinde, $0,447 > 0,05$ olduğundan istatistikî açıdan anlamlı bir ilişki yoktur. Bunun sebebi, günümüzde bu tekniğin işletmelerin iç kontrol sistemi değerlendirmelerinde önemli faydalar sağladığının farkında olan genel olarak tüm sektörlerden işletmeler tarafından kullanılıyor olmasıdır.

$H_2 =$ Kontrol öz değerlendirme kullanan işletmeler ile bu işletmelerin faaliyet gösterdikleri sektörler arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Tablo 16. Kontrol Öz Değerlendirme Tekniği Uygulamasının İşletmelerin Faaliyet Gösterdikleri Sektörler İle İlişkisi

			Faaliyet Gösterilen Sektör								Toplam
			Gıda	Dayanıklı Tüketim Malları	Otomotiv	Demir Çelik	Holding	Cam	Enerji	Taşımacılık	
KÖD Uygulama Durumu	Evet	Sayı	21	16	4	18	10	2	4	0	75
		%	28,0	21,3	5,3	24,0	13,3	2,7	5,3	0,0	100
	Hayır	Sayı	5	6	2	7	5	1	5	1	32
		%	15,6	18,8	6,2	21,9	15,6	3,1	15,6	3,1	100
Toplam		Sayı	26	22	6	25	15	3	9	1	107
		%	24,3	20,6	5,6	23,4	14,0	2,8	8,4	0,9	100

Çalışmaya katılan işletmelerin KÖD kullanma durumları ile bu işletmelerin çalışan sayıları arasındaki ilişkinin değerlendirildiği Tablo 17'ye göre ankete katılmayı kabul eden işletmelerden KÖD kullananların en fazla 101-500 arası, ikinci olarak da 1001 ve üzeri çalışan sayısına sahip orta veya büyük ölçekte olan işletmeler olduğu görülmektedir. 101-500 arası çalışana sahip 31 işletme, 1001 ve üzeri çalışana sahip 25 işletme ve 501-1000 arası çalışan sayısına sahip 16 işletme bulunmaktadır. Bunların yüzdelik dilimleri

sırası ile % 41,3, % 33,3 ve % 21,3 olarak sıralanmaktadır.

Ki-kare analizine göre; H_3 hipotezi red edilmektedir ($\chi^2 = 0,562$; $sd = 3$; $P = 0,905$). Sonuçlara göre işletmelerin KÖD kullanma durumu ile bu işletmelerin sektörleri arasında $\alpha = 0,05$ anlamlılık düzeyinde, $0,905 > 0,05$ olduğundan istatistikî açıdan anlamlı bir ilişki yoktur.

$H_3 =$ Kontrol öz değerlendirme kullanan işletmeler ile bu işletmelerin çalışan sayıları arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Tablo 17. Kontrol Öz Değerlendirme Tekniği Uygulamasının İşletmelerin Çalışan Sayıları İle İlişkisi

			Çalışan Sayısı				Toplam
			...-100	101-500	501-1000	1001-...	
KÖD Uygulama Durumu	Evet	Sayı	3	31	16	25	75
		%	4,0	41,3	21,3	33,3	100
	Hayır	Sayı	1	14	5	12	32
		%	3,1	43,8	15,6	37,5	100
Toplam		Sayı	4	45	21	37	107
		%	3,7	42,1	19,6	34,6	100

Çalışmaya katılan işletmelerin toplam KÖD puanını oluşturan iç kontrol sistemi elemanları ile yani tek tek sıralandığında kontrol ortamı, risk değerlendirme, kontrol faaliyetleri, bilgi- iletişim ve izleme puanları ile bu işletmelerin kuruluş yılları, faaliyet gösterdikleri sektörler ve çalışan sayıları arasındaki ilişkileri gösteren hipotezler aşağıda yer almaktadır. Bu ilişkileri test etmek için kullanılan Kruskal Wallis tek yönlü varyans analizi sonuçları da akabinde belirtilmektedir.

$H_4 =$ İşletmelerin kuruluş yılları ile bu işletmelerin kontrol ortamı, bilgi iletişim, risk değerlendirme, kontrol faaliyetleri ve izleme puanları arasında farklılık vardır.

Tablo 18. İşletmelerin Kuruluş Yılları İle Bu İşletmelerin Kontrol Ortamı, Bilgi İletişim, Risk Değerlendirme, Kontrol Faaliyetleri ve İzleme Puanları Arasındaki Farklılıklar

Bileşenler	Kuruluş Yılları	N	Ortalamalar	X ²	sd	P
Kontrol Ortamı	...-1960	14	33,50	1,891	5	0,864
	1961-1970	9	42,94			
	1971-1980	12	35,29			
	1981-1990	19	39,21			
	1991-2000	17	38,03			
	2001-2010	4	44,88			
	Toplam	75				
Bilgi ve İletişim	...-1960	14	39,79	1,381	5	0,926
	1961-1970	9	33,33			
	1971-1980	12	39,50			
	1981-1990	19	36,79			
	1991-2000	17	39,47			
	2001-2010	4	37,25			
	Toplam	75				
Risk Değerlendirme	...-1960	14	32,25	5,745	5	0,332
	1961-1970	9	39,22			
	1971-1980	12	39,13			
	1981-1990	19	44,53			
	1991-2000	17	33,59			
	2001-2010	4	39,75			
	Toplam	75				
Kontrol Faaliyetleri	...-1960	14	32,21	3,850	5	0,571
	1961-1970	9	35,67			
	1971-1980	12	39,92			
	1981-1990	19	41,74			
	1991-2000	17	38,00			
	2001-2010	4	40,00			
	Toplam	75				
İzleme	...-1960	14	39,54	11,216	5	0,047
	1961-1970	9	38,17			
	1971-1980	12	39,25			
	1981-1990	19	42,50			
	1991-2000	17	29,68			
	2001-2010	4	42,50			
	Toplam	75				

Tablo 18'e göre işletmelerin iç kontrol sistemi elemanlarına ait toplam puan ortalamaları, işletmelerin kuruluş yıllarına göre bir farklılık göstermemektedir. Yalnızca izleme elemanına ait puan kuruluş yıllarına göre farklılık göstermektedir. Tabloda yer aldığı üzere 1981-1990 ve 2001-2010 yılları arasında yüksek bir ortalama iken, 1991-2000 yılları arasında bu bileşene ait ortalama bir düşüş görülmektedir. Bunun sebebi ülkenin o dönemdeki ekonomik durumunun işletmelere yansımaları ve bunun da iç kontrol sistemlerini etkilemesi olarak düşünülebilir.

Kruskal Wallis testi sonuçlarına göre; H_4 hipotezi red edilmektedir. Tablodaki değerlendirmeye göre; işletmelerin kuruluş yılları ile bu işletmelerin kontrol ortamı, bilgi iletişim, risk değerlendirme, kontrol faaliyetleri puanları arasında $\alpha = 0,05$

anlamlılık düzeyinde; $P=0,864$, $P=0,926$, $P=0,332$, $P=0,571 > 0,05$ olduğundan; istatistikî açıdan anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır. Diğer bir ifade ile bu gruplar birbirine denktir. Yalnız izleme puanları arasında; $\alpha = 0,05$ anlamlılık düzeyinde; $P=0,047 < 0,05$ olduğundan; istatistikî açıdan anlamlı bir farklılık vardır.

Tablo 19'da işletmelerin iç kontrol sistemi elemanlarına ait puanların işletmelerin faaliyet gösterdikleri sektörler için ortalamaları görülmektedir. Buna ait hipotez ve test sonucu aşağıda yer almaktadır.

$H_5 = İşletmelerin faaliyet gösterdikleri sektörler ile bu işletmelerin kontrol ortamı, bilgi iletişim, risk değerlendirme, kontrol faaliyetleri ve izleme puanları arasında farklılık vardır.$

Tablo 19. İşletmelerin Faaliyet Gösterdikleri Sektörler İle Bu İşletmelerin Kontrol Ortamı, Bilgi İletişim, Risk Değerlendirme, Kontrol Faaliyetleri ve İzleme Puanları Arasındaki Farklılıklar

Bileşenler	Kuruluş Yılları	N	Ortalamalar	X ²	sd	P
Kontrol Ortamı	Gıda	21	39,17	6,735	6	0,346
	Dayanıklı Tüketim Malları	16	43,81			
	Otomotiv	4	19,25			
	Demir-Çelik	18	34,56			
	Holding	10	42,50			
	Cam	2	45,00			
	Enerji	4	28,13			
	Toplam	75				
Bilgi ve İletişim	Gıda	21	38,57	2,202	6	0,900
	Dayanıklı Tüketim Malları	16	36,25			
	Otomotiv	4	46,00			
	Demir-Çelik	18	38,22			
	Holding	10	35,50			
	Cam	2	46,00			
	Enerji	4	35,25			
	Toplam	75				

Bileşenler	Kuruluş Yılları	N	Ortalamalar	X ²	sd	P
Risk Değerlendirme	Gıda	21	38,12	10,029	6	0,123
	Dayanıklı Tüketim Malları	16	36,53			
	Otomotiv	4	21,38			
	Demir-Çelik	18	43,56			
	Holding	10	41,40			
	Cam	2	15,00			
	Enerji	4	37,88			
	Toplam	75				
Kontrol Faaliyetleri	Gıda	21	39,71	1,254	6	0,974
	Dayanıklı Tüketim Malları	16	37,50			
	Otomotiv	4	31,50			
	Demir-Çelik	18	38,06			
	Holding	10	36,60			
	Cam	2	40,00			
	Enerji	4	39,75			
	Toplam	75				
İzleme	Gıda	21	37,14	7,686	6	0,262
	Dayanıklı Tüketim Malları	16	37,75			
	Otomotiv	4	42,50			
	Demir-Çelik	18	40,53			
	Holding	10	38,95			
	Cam	2	42,50			
	Enerji	4	23,00			
	Toplam	75				

Kruskal Wallis testi sonuçlarına göre; H_5 hipotezi red edilmektedir. Tablodaki değerlendirmeye göre; işletmelerin faaliyet gösterdikleri sektörler ile bu işletmelerin kontrol ortamı, bilgi iletişim, risk değerlendirme, kontrol faaliyetleri puanları arasında $\alpha = 0,05$ anlamlılık düzeyinde; $P=0,346$, $P=0,900$, $P=0,123$, $P=0,974$, $P=0,262 > 0,05$ olduğundan; istatistikî açıdan anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır. Diğer bir ifade ile bu gruplar birbirine denktir.

Tablo 20’de işletmelerin iç kontrol sistemi elemanlarına ait puanların işletmelerin çalışan sayılarına göre ortalamaları görülmektedir. Buna ait hipotez ve test sonucu aşağıda yer almaktadır.

$H_6 =$ İşletmelerin çalışan sayıları ile bu işletmelerin kontrol ortamı, bilgi iletişim, risk değerlendirme, kontrol faaliyetleri ve izleme puanları arasında farklılık vardır.

Tablo 20. İşletmelerin Çalışan Sayıları İle Bu İşletmelerin Kontrol Ortamı, Bilgi İletişim, Risk Değerlendirme, Kontrol Faaliyetleri ve İzleme Puanları Arasındaki Farklılıklar

Bileşenler	Çalışan Sayıları	N	Ortalamalar	X ²	sd	P
Kontrol Ortamı	...-100	3	44,83	3,156	3	0,368
	101-500	31	38,87			
	501-1000	16	43,41			
	1001-...	25	32,64			
	Toplam	75				
Bilgi ve İletişim	...-100	3	34,33	0,518	3	0,915
	101-500	31	39,00			
	501-1000	16	38,81			
	1001-...	25	36,68			
	Toplam	75				
Risk Değerlendirme	...-100	3	37,00	4,079	3	0,253
	101-500	31	41,73			
	501-1000	16	39,28			
	1001-...	25	32,68			
	Toplam	75				
Kontrol Faaliyetleri	...-100	3	28,67	2,496	3	0,476
	101-500	31	39,94			
	501-1000	16	39,56			
	1001-...	25	35,72			
	Toplam	75				
İzleme	...-100	3	42,50	1,267	3	0,737
	101-500	31	36,58			
	501-1000	16	40,06			
	1001-...	25	37,90			
	Toplam	75				

Kruskal Wallis testi sonuçlarına göre; H_0 hipotezi red edilmektedir. Tablodaki değerlendirmeye göre; işletmelerin faaliyet gösterdikleri sektörler ile bu işletmelerin kontrol ortamı, bilgi iletişim,

risk değerlendirme, kontrol faaliyetleri puanları arasında $\alpha = 0,05$ anlamlılık düzeyinde; $P=0,368$, $P=0,915$, $P=0,253$, $P=0,476$, $P=0,737 > 0,05$ olduğundan; istatistikî açıdan anlamlı bir farklılık

bulunmamaktadır. Diğer bir ifade ile bu gruplar birbirine denktir.

6. SONUÇ

Türkiye'nin ileri gelen işletmelerinde KÖD tekniğinin kullanımı ve muhasebe hileleri ile mücadeledeki rolü hakkında bir durum tespiti yapmayı amaçlayan bu çalışmanın anakütlesi İSO 500 listesi işletmelerinden oluşmaktadır. Bu ana kütle içerisinde çalışmaya katılmayı kabul eden işletmelerden KÖD tekniğini bilen ve uygulayan işletmeler oldukça önemli bir çoğunluğu oluşturmaktadır. KÖD uygulayanların büyük çoğunluğu, tekniğin muhasebe hileleri ile mücadelede etkin bir rol oynadığı kanaatindedirler. KÖD uygulamayan işletmeler, yöntemin bilinmemesi, işletme yönetiminin uygulamaya sıcak bakmaması ve yöntemin karışık olması gibi sebepler ileri sürmüşlerdir. Yapılan çalışmada organizasyon şemasında iç denetim departmanını tanımlayan işletmelerin tamamı denetim komitesine de sahip olduklarını belirtmişlerdir. Bu durum, iç kontrol mekanizmalarının yapılandırılması hususunda önem arz etmektedir. Yine araştırmaya katılan ve KÖD uygulayan işletmelere öz değerlendirme soruları kapsamında puanlama yapılmıştır. Bunun sonucunda da en fazla işletme; en yüksek puan grubu olan 91-100 puan aralığında yer almaktadır. Buna göre yapılan anket çalışması kapsamında;

KÖD'ün özellikle hile ile mücadelede öneminin fark edildiği ve uygulandığı söylenebilir. Ayrıca yine çalışmaya katılan ve KÖD kullanan işletmelerin büyük çoğunluğu hangi yöntemle KÖD uyguladıkları sorusuna, grup çalışması cevabını vermiştir.

Elde edilen sonuçlar kapsamında işletmelerin, etkin bir iç kontrol sistemine sahip olmaları gerektiğinin bilincinde oldukları ve bu sebeple büyük çoğunluğun KÖD uyguladığı tespit edilmiştir. Uygulamayı henüz başlatamayanların işletme kültüründen kaynaklı nedenleri aştıktan sonra bunu başarabilecekleri tahmin edilmektedir.

Tüm bunlara ek olarak, 30.09.2014 tarih ve 2014/6842 sayılı Bakanlar Kurulu Kararının 'İç Kontrol' başlıklı 24. maddesinde; "*ç) yılda en az bir kez ilgili kamu iktisadi teşebbüsü veya bağlı ortaklığa ilişkin kontrol öz değerlendirme yapılmasını... sağlamak üzere iç kontrol sistemi oluşturulmasından kamu iktisadi teşebbüsü ve bağlı ortaklıklarının yönetim kurulları ile görev ve yetkileri çerçevesinde her düzeydeki yönetici sorumludur.*" ibaresi bulunmaktadır. Çalışma sonucu çıkan tespit, bu anlamda da önemli hale gelmektedir. Bu yasal dayanağa bağlı olarak tekniğin uygulanmasındaki öneme bir kez daha dikkat çekilmektedir.

KAYNAKÇA

- ACFE (2010), *Association of Certified Fraud Examiners, The ACFE's Report to the Nation on Occupational Fraud And Abuse*.
- ALAGÖZ, Ali (2008), "İşletmelerde İç Kontrol Sisteminin Önemi ve Denetim Komiteleri İle İç Denetim Birimi İlişkisinin Hata ve Hilelerin Önlenmesindeki Rolü", Güncel İşletmecilik Konuları, 9526. www.alialagoz.com.tr/docdralialagoz.../isletmelerde_ic_kontrol.pdf. (Erişim Tarihi:09.09.2015).
- BAKSHI, Sunil (2004), "Control Self-Assessment For Information And Related Technology", *Information Systems Control Journal*, Volume: 1.
- BOZKURT, Nejat (2009), "İşletmelerin Kara Deliği: Hile", Alfa Yayınevi, İstanbul.
- CHAN, Zoe N. Y. & P. H., Patrick (2010), "Understanding One of the Internal Control Components", The Control Environment, Relevant To AAT Examination Paper 8 Principles of Auditing And Management Information Systems.
- ÇELİK, Alper (2007), "Stok Hileleri ve Bir Uygulama", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Muhasebe Denetimi Bilim Dalı.
- DIETZ, Donna & SNYDER, Herbert (2011), "Assessing Internal Controls: Do Management And Staff Agree?", *Management Accounting Quarterly Winter*, Volume 12, No:2, 35-40.
- DUMANOĞLU, Sezai (2005), "Hata ve Hile Ayrımı: Hile Denetimi", *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 20(1). 347-358.
- EBERT, Laura & GAGNE, Margaret L. (2007), "A Monopoly Model Of Accounting Fraud", *Journal of Business & Economic Research*, Volume:5, Number 4, April.
- GÜRSOY, Hakan (2009), "Muhasebe Hilesi", *Yaklaşım Dergisi*, Sayı:209: 1-21.
- İBİŞ, Cemal & ÇATIKAŞ, Özgür (2012), "İşletmelerde İç Kontrol Sistemine Genel Bakış", *Sayıştay Dergisi*, Sayı:85/ Nisan-Haziran, 95-121.
- KESKİN, Duygu Anıl (2006), "İç Kontrol Sistemi Kontrol Öz Değerlendirme", İstanbul, Beta Yayınevi.
- KURNAZ, Niyazi & ÇETİNOĞLU, Tansel (2010), "İç Denetim Güncel Yaklaşımlar", Kocaeli: Umuttepe Yayınları.
- KÜÇÜK, İsmail (2008), "Finansal Raporlamada Hile-Manipülasyonlar ve Önlenmesi", (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, Muhasebe Finansman Bilim Dalı.
- MOELLER, Robert R. (2004), "Sarbanes-Oxley And The New Internal Auditing Rules", John Wiley & Sons, Inc.
- MORGAN, Byron (2012), "Internal Control and Fraud Awareness", *Focus on Finance*, Department of Internal Audit, University of Memphis, February.
- ÖNCE, Saime & İŞGÜDEN, Burcu (2012), "İç Denetim Faaliyetinin Gelişen ve Değişen Bilgi Teknolojileri Ortamı Açısından Değerlendirilmesi: İMKB-100 Örneği", *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, Sayı:17, 38-70.
- ÖZBİLGİN, İzzet Gökhan (2008), "Aracı Kurumlarda İç kontrol Sistemi ve Analizi", (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ÖZEROĞLU, Ali İhsan (2014), "Finansal Aldatmaca ve İşletme Hileleri", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 2, Sayı: 2/2, Haziran: 180-196.
- PICKETT, K. H. Spencer (2006), "Audit Planning A Risk Based Approach", Third Edition, John Wiley Sons Inc.
- SAMOCIUK, Martin & IYER, Nigel (2010), "A Short Guide to Fraud Risk- Fraud Resistance and Detection", Edited by Helene Doody.

SILVERSTONE, Howard & SHEETZ, Michael (2007), “*Forensic Accounting and Fraud Investigation for Non Experts*”, John Wiley Sons Inc.

SINGLETON, Tommie W. & SINGLETON, Aeron J. (2010), “*Fraud Auditing And Forensic Accounting*”, John Wiley & Sons Inc.

TRITTER, Richard P. (2000), “*Control Self Assessment, A Guide to Facilitation- Based Consulting*”, John Wiley Sons. Inc.

USUL, Hayrettin (2013), “*Türkiye Finansal Raporlama Standartları Uygulamalı Bağımsız Denetim*”, Ankara, Detay Yayıncılık.

W. Vona, Leonard & KINNER, Marina (2006), “*Fraud Definitions*”, December 21.

WADE, Keith & ANDY, Wynne (1999), “*Control Self Assessment For Risk Management And Other Practical Applications*”, John Wiley Sons. Inc.

